

T.C. KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

OSMANLI DÖNEMİNDE KONYA

**Editör
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ**

Konya 2003

OSMANLI DÖNEMİNDE KONYA'DA TASAVVUFÎ HAYATA KISA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ*

Hız. Peygamber'den sonra İslâm Devleti'nin sınırları, kısa sürede genişledi. Fethedilen topraklarda elde edilen ganimetlerle Müslüman Araplar, o zamana kadar görmedikleri maddî imkânlarla kavuştular. Bu yeni hayat şartlarını içlerine sindiremeyenler, İslâmiyet'in öngördüğü züht ve takva yolundan uzaklaşmaya başladılar. Bu olumsuz tavır karşısında bazı insanlar, kendilerine çeki düzen vermek ve İslâmiyet'in ruhuna uygun yaşamak maksadıyla tasavvufa yöneldiler.¹ Önceleri tamamen kişisel ve tabîî bir davranış biçimi arz eden bu sûfî hayat tarzı, zamanla çok sayıda insan tarafından benimsendi ve kitlesel bir harekete dönüştü. Tasavvufun yayılmasına öncülük edenlerin çevresinde büyük kalabalıklar oluştu.² Ortaya konan eserlerle tasavvuf, belli kurallara dayandırılmaya başlandı.³ Çok geçmeden diğer İslâmî ilimler gibi tasavvuf, kendine özgü kurallara dayanan bir disiplin haline geldi. Türkler'in IX. yüzyılda İslâmiyeti kabulü, tasavvuf tarihi açısından önemlidir. Çünkü sûfilik, Türkler arasında kısa sürede yayıldı. Özellikle yeni fethedilen Anadolu'da, Türkistan ve Horasan taraflarından gelen Türk Sûfileri'nin öncülüğünde tasavvuf, toplumun âdeta vazgeçilmez bir parçası durumuna geldi. Özellikle Moğol istilâsı sonucu XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya vuku bulan Türk göçleri sırasında Anadolu, Türkistan ve Horasan taraflarından gelen birçok şeyh ve dervişin sığınağı haline gelmiş, Selçuklu devlet adamları bunlar için tekke ve zâviyeler inşa ettirmişlerdir⁴.

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından başlamak üzere XVI. yüzyıla kadar, Batı Anadolu ve daha sonra Rumeli'de mektep, medrese gibi eğitim kurumlarının yanında çok sayıda tekke ve zâviye yaptırmış, çeşitli tarikatların ülke toprakları üzerinde yayılmasını kolaylaştırmıştır⁵. Bu düzenlemeler sonucu Rumeli'de İslâm dini, Türk dili ve kültürü özellikle şehirlerde oturan yerli halk arasında süratle yayılmıştır⁶.

Fetih döneminde Osmanlı Devleti, mutasavvıfların meşrebine bakmaksızın halk üzerinde etkili olan Babaîler gibi Batınî tarikatları himaye etmiş iken⁷, XV. yüzyılda bu siyasetinden vazgeçerek başında medrese mezunu şeyhlerin bulunduğu, daha çok kültür seviyesi yüksek kitleye hitabeden Zeynîlik, Halvetîlik, Kadirîlik, Nakşbendîlik ve Mevlevîlik gibi Sünnî tarikatları öne çıkarmaya başlamıştır⁸. Hele XV. yüzyıl sonlarına doğru Şah İsmail'in Anadolu'yu ele geçirme düşüncesiyle Şîî kökenli tarikatları kullanma yönüne gitmesi sonucu ilmî tarikatçılık Osmanlı Devleti'nde önem kazanmış, Çaldıran Zaferi'nden sonra daha da yaygınlaşmıştır.

* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, Konya.

¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1969, s.21.

² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1995, s.18; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara (tarihsiz), s.3.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cağfer Karadağ, "Sufî İtikadının Dönemleri", *Marife*, Sayı:2, (Güz 2001), s.59-71.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak- S. Farûkî, "Zâviye", *İslâm Ansiklopedisi*, (Kısaltma: İA), XIII., s.470.

⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (4. baskı), Ankara 1981, s.337 - 338; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (4. baskı), İstanbul 1980, s.354-355.

⁶ M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, (3. baskı) İstanbul 1981, s.378.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, (4. baskı) Ankara 1982, s.530- 532.

⁸ Uzunçarşılı, *aynı eser*, s.533-535.

Kanunî'nin Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tarikatların mensuplarını tenkili üzerine ülkede açıktan faaliyet gösteremeyen Batınî zümreler, Yeniçeri Ocağı'nın dayandığı Bektaşîlik içinde gizlenerek varlıklarını bir süre devam ettirmişlerdir⁹. XVI. yüzyıldan sonra uzun bir zaman kendi hallerine terk edilen tarikatlara II. Mahmud yeni bir düzen vermeye çalışmış, Tanzimat'tan sonra ise çağa uymaları için bunlar ıslahata tabi tutulmuştur. II. Abdülhamid, Pan-İslâmizm politikasını uygulayabilmek için tarikatlardan yararlanma yönüne gitmiş, bu sebeple Osmanlı'nın son döneminde tasavvufa önem verilmiştir¹⁰.

I. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN BAŞKENTİ KONYA'DA SÜFİLİĞİN ORTAYA ÇIKMASI

Konya, Anadolu Selçukluları'nın devlet merkezi olması münasebetiyle İslâm âleminin bazı ünlü mutasavvıflarını çekmiş, Konya'ya gelenler için şehir sûrunun dışında tekke ve zâviyeler tahsis edilmiştir¹¹. Mutasavvıfların Konya'ya gelmesi Karamanoğulları dönemine kadar devam etmiş, bunun sonucu Konya Anadolu'da âdeta bir sûfiler merkezi olmuştur¹². Anadolu Selçuklu döneminde Konya'daki tekke ve zâviyeler, ilk devirlerde başkente dışarıdan gelen misafirlerin barındıkları yerler konumunda iken¹³, Moğol istilâsından sonra bazıları her hangi bir tarikata bağlı dervişlerin barındığı mekânlar haline getirilmiştir¹⁴. Bu gelenek, Karamanoğulları'nda da devam ettirilmiş, bazı tekke ve zâviyeler, tarikat merkezleri olarak kurulmuştur. Türkleşme ve İslâmlaşma süreci tamamlandığı için, XVI. yüzyıldan sonra önemli bir Türk kültür merkezi olan Konya'da tasavvuf erbabının faaliyet yeri olan tekke ve zâviyeler, M. Akif Erdoğan'ın tespitlerine göre, ilk zamanlardaki işlevini kaybetmiş¹⁵ görünmekle birlikte eskiden yapılanlar korunduğu gibi, Osmanlı siyasî yapısına destek veren mutasavvıflara yeni tekke ve zâviyeler inşa edilmiştir.

II. KONYA'DA OSMANLI DÖNEMİNDE TASAVVUFİ HAYAT

Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları dönemlerinde Konya'da yayılma imkânı bulan tarikatların XVI. yüzyıldan sonraki durumu, Osmanlılar'ın bunlara karşı izlediği siyasetle orantılı olarak inişli çıkışlı olmuştur. Devletin desteğini alanlar güçlenerek yayılmışlar, takibata uğrayanlar ya başka tarikatların içinde gizlenmiş ya da yok olup gitmişlerdir. Şimdi Osmanlı döneminde Konya'daki tarikatları ve bunlarla ilgili zaman içinde meydana gelen gelişmeleri kısaca görelim:

1. Kalenderîlik: Anadolu'da ilk yayılma imkânı bulan tarikat Kalenderîlik'tir. Kalenderîlik, ilahî aşka önem veren ve dünyevî hiçbir şeyi değerli saymayan, değişik davranışlarla toplum

⁹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984, s.68-69.

¹⁰ Gündüz, *aynı eser*, s.195-235.

¹¹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s.95-97.

¹² Geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.1-39.

¹³ Baykara, *aynı eser*, s.97-98.

¹⁴ Ocak - Farûkî *aynı madde*, s.470.

¹⁵ XVI. yüzyılın ilk yarısında Konya zâviyeleri için bkz. M. Akif Erdoğan, "Karaman Vilâyeti Zâviyeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX., s.98-100.

düzenine tepki gösteren tasavvufi bir akımdır¹⁶. Anadolu'ya XIII. yüzyılın ilk yarısında, Moğol istilası başlayınca Anadolu dışından gelen Kalenderîler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uc bölgelerinde başlatılan fetih hareketlerine katılmışlardır. XVI. yüzyıl başlarından sonra Batınî görüş ve düşüncelerinden dolayı takibata uğramışlar, tekke ve zâviyeleri kapatılarak faaliyetleri yasaklanmıştır¹⁷.

Kalenderîlik'in Konya'da ortaya çıkışı Anadolu Selçukluları döneminde, XIII. yüzyılın başlarındadır. Bu sırada Kalenderî şeyhlerinden Mevlânâ'nın çağdaşı Ebubekr-i Niksarî'nin Konya'da bir zâviyesi bulunuyordu¹⁸. Bu zâviye, Osmanlılar Konya'yı sınırları içine aldıkları sırada mevcut idi¹⁹. Kalenderî Zâviyesi, Konya dışında, Musallâ ile şimdiki Beşyol arasında, Kalenderhâne Mahallesi adı verilen mevkide bulunuyordu. Bir çok yapıdan meydana gelen Kalenderhâne'den günümüze sadece iki türbe sağlam olarak gelebilmiştir.

Kalenderîlik'in XVI. yüzyılda devlet tarafından yasaklanması üzerine Konya'daki Kalenderî Zâviyesi'nin işlevinde değişikliğe gidilmiş ve bu zâviye medreseye dönüştürülmüştür²⁰. Gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin tavır almasından sonra Kalenderîlik'in Konya'da kısa sürede ortadan kalktığını ve müntesibinin kalmadığını göstermektedir.

2. Haydarîlik: Kalenderîlik'ten sonra Konya'da yayılma imkânı bulan ikinci tarikat Haydarîlik'tir. Aslında Kalenderîlik'in kollarından olan Haydarîlik, Türk asıllı kurucusu Şeyh Kûtbuddin Haydar'dan dolayı bu adı almıştır²¹. İran'da ortaya çıkan bu tarikatın Konya'ya XIII. yüzyıl ortalarında girdiği Eflâkî'nin menkıbelerinden anlaşılmaktadır. Kûtbuddin Haydar'ın halifesi Hacı Mübarek Haydarî, Mevlânâ'nın sağlığında, Tacüddin Vezir'in Konya'da inşa ettirdiği Dârü'z-Zâkirîn adı verilen zâviyesinde şeyhlik yapıyordu²². Haydarhâne adı verilen bu zâviye, XV. yüzyılın ikinci yarısında Konya Osmanlılar tarafından alındığında faal idi²³. XVI. yüzyıldan sonra belgelerde adına rastlanmadığına göre, Kalenderîlik gibi, Haydarîlik de kısa sürede ortadan kalkmış olmalıdır.

3. Mevlevîlik: Kökü Anadolu Selçukluları dönemine yani Mevlânâ'nın sağlığına kadar uzanmakla birlikte tarikat şeklinde sistemleşmesi ve Konya dışında örgütlenmesi XV. yüzyılın ortalarında olan Mevlevîlik'in de Türk kültür tarihinde önemli bir yeri vardır.

Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'ye mensup olanların tarikatıdır²⁵. XIII. yüzyıldan itibaren özellikle Osmanlı döneminde, Anadolu başta olmak üzere ülkenin büyük kentlerinde yayılarak Mevlevîhâne adı verilen tekkeleri kurulmuştur²⁶. Osmanlı döneminde Mevlevîhânelerin merkezi, XX. yüzyılın başlarına kadar Konya'da Mevlânâ Dergâhı olmuş-

¹⁶ Kalenderîlik'le ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderîlik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992; ayrıca bkz. ÇL. Huart, "Kalenderîye", İA., VI., s.129.

¹⁷ Ocak, *aynı eser*, s.61-129.

¹⁸ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l- Arifin*, II., (Yay. Tahsin Yazıcı), Ankara 1980, s.596; Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Ankara 2001, s. 85.

¹⁹ Bkz. Feridun Nafiz Uzluk, *Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.20.

²⁰ Bkz. *Konya Şer'iye Sicilleri*, (Kısaltma: KŞS), no: 18, s.4; no: 35, s.11.

²¹ Ocak, *aynı eser*, s.39-43.

²² Eflâkî, *aynı eser*, I., s.215;II., s.773-775.

²³ Uzluk, *aynı eser*, s.20; Erdoğan, *aynı makale*, s.95.

²⁴ Yusuf Küçükdağ, "Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı'na Dair İki Mevlevî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, (Kısaltma: VD), XXIII., s.75, 85-86.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlevîlik", İA., VIII., s.165-171.

²⁶ Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhânelerin listesi için bkz. Mehmet Önder, "Konya'da Mevlânâ Dergâhı Merkez Arşivi ve Mevlevîhâneler", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV., (İstanbul 1994), s.141-142.

tur²⁷. Mevlevîler, ortaya çıktıkları XIII. yüzyıldan itibaren toplumda hep denge unsuru olmuş, bu sebeple her devirde, farklı yönetimlerle ilişkileri hiçbir zaman bozulmamıştır²⁸. Bu özelliğinden dolayı Osmanlı Devleti, Batınî tarikatlara karşı Mevlevîlik'e destek vermiştir. Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısında, Safavîlik'in Osmanlı topraklarında hızla yayılması karşısında Mevlevîlik bu tarikata karşı yeniden yapılandırılarak Osmanlı elit tabakasının Safavî olması engellenmiştir²⁹. Daha sonra III. Selim'in orduda başlattığı ıslahat çalışmaları sırasında Yeniçeri Ocağı'nın dayandığı Bektaşîlik'in yerine Mevlevîlik'i ön plâna çıkarma gayreti, devletle Mevlevîlik arasındaki bağları daha da güçlendirmiştir³⁰. Bunun sonucu Osmanlı Ülkesi'nde XIX. yüzyılda çok sayıda Mevlevîhâne inşa edilmiştir.

Mevlevîlik, Türk kültürünün değişik mekânlara taşınmasında önemli rol oynamış bir tarikat olup, temel dayanağı olan musiki, semâ ve şiir gibi üç güçlü araca dayandığından Anadolu ve Rumeli'de şiir ve musiki ile ilgilenen seçkin bir tabakanın ortaya çıkmasını sağlamış, böylece Türk toplumunda klâsik şiir ve sanat zevkini geliştirmiştir³¹.

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin XIII. yüzyılda tasavvufa yönelmesi ve bunun sonucu Mevlevîlik adı verilen tasavvuf akımının ortaya çıkması ile daha Anadolu Selçukluları devrinden başlamak üzere Konya, İslâm âleminin değişik yerlerinden gelen mutasavvıf ve ilim adamlarının durak yeri olmuş, şehirde hareketli bir kültür ortamı meydana gelmiştir. Bu sebeple Osmanlı hükümdar ve devlet adamları, Mevlevîlik'in merkezi konumunda olan Konya ile yakından ilgilenmişler, bu tarikatın faaliyetlerini kolaylaştırmak için Mevlânâ Dergâhı çevresinde birçok eser vücuda getirmişlerdir³².

Osmanlı dönemi Konyası'nda Mevlevîlik, tekkeleri ve müridi en çok olan tarikat durumunda idi³³. Mevlânâ Dergâhı başta olmak üzere Konya'daki Mevlevî tekkeleri, edebiyata, hat sanatına ve musikiye dair eserlerin verildiği birer okul olarak faaliyet gösteriyordu.

Mevlânâ Dergâhı, Cumhuriyet döneminde "Tekke, Zâviye ve Türbelerin Kapatılmasına ilişkin 30 Kasım 1925 tarihli Kanun" yürürlüğe girdikten sonra müze haline getirilmiş ve bu şekliyle de bütün dünyanın ilgi odağı olmuştur. Günümüzde Konya'da müntesibi bulunmakla birlikte son senelerde bilimsel çalışmalara konu olmuş, birçok eser yazılarak Mevlevîliğin felsefî yapısı ortaya konmaya başlanmıştır.

4. Bektaşîlik: Türk toplumu üzerinde gelenekleri, şiir ve nükteleriyle hâlâ varlığı hissedilen tarikatlardan biri ve hattâ başta geleni Bektaşîlik'tir. Bektaşîlik, XIII. yüzyılda, Hacı Bektaş-ı Velî gelenekleri çevresinde, Babâlik, Kalenderîlik ve Ahîlik'ten birçok unsuru alarak bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır³⁴. Başlangıçta Kalenderîlik'in içinde iken, XV. yüzyıl sonlarına doğru bağımsız olarak faaliyete başlamış; Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda etkin rol

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", VD., XII., s.261; Önder, *aynı makale*, s. 138.

²⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 248-249.

²⁹ Yusuf Küçükdağ, "Antep Mevlevîhânesi ve Vakfiyeleri", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, (22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 211-212.

³⁰ Gündüz, *aynı eser*, s.67.

³¹ Köprülü, *aynı eser*, s.249.

³² Mevlânâ Dergâhı çevresindeki yapılar için bkz. Konyalı, *aynı eser*, s.528-534, 1111-1114.; Yusuf Küçükdağ, "Konya ve Çevresinde Sultan II. Selim'in Vakıf Eserleri ve Vakfiyeleri", (Selçuk Üniversitesi Araştırma Fonu, Proje no: 92/189), Konya 1997, s. 104-141.

³³ Yusuf Küçükdağ, "Les Zaviyas Mevlevites à Konya", *Osmanlı Araştırmaları*, IX., (İstanbul 1994), s.117-128.

³⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.339.

oynamıştır. Osmanlı fetihlerine, XIV. yüzyıl başlarından itibaren "Abdalân-ı Rûm" adı altında katılmış³⁵, yeni alınan toprakların Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında açtıkları tekke ve zâviyeler aracılığıyla etkili olmuşlardır. Bağlı bulundukları usûl ve âdabları devletin temel doktrini durumundaki Sünnîlik'e uymamasına rağmen sırf Yeniçeriler üzerindeki mânevi etkisinden ve devlete olan bağlılıklarından dolayı Osmanlı yöneticilerince varlığı resmen kabul edilen tek tarikat Bektaşîlik olmuştur. Bektaşîlik, XV. yüzyılda Anadolu'da etkili olmaya başlayan Safavî Tarikatı'ndan tamamen ayrı bir tarikattı. Çok tenkit edilmekle birlikte Bektaşî tekkeleri Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın gelişmesinde öncülük yapmış, buralarda ortaya konan eserlerle Türk millî kültürünün günümüze kadar taşınması sağlanmıştır³⁶.

Bektaşîlik'in Konya'daki durumu ile ilgili en eski bilgilere Eflâkî'de rastlanmaktadır. Buna göre Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ'nın çağdaşı olup, Konya'da pek fazla etkin değildir³⁷. Bektaşîler'in XV. yüzyılın ikinci yarısında bile Konya'da tekkeleri bulunmamaktadır. Bektaşîler'e ait olduğu bilinen Ali Gâv Zâviyesi ile ilgili olup, burada "tarik-ı Bektaşî hulefâsı"nın müritleriyle oturduğunu zikreden belgeler XVII. yüzyılın ilk yarısına aittir³⁸. Muhtemelen Ali Gâv Zâviyesi, Bektaşîler'e Osmanlı Devleti'nce resmen tarikat olarak tanınmasından sonra, XVI. yüzyıl sonlarında tahsis edilmiştir. Bektaşîler, II. Mahmud devrinde Bektaşîlik resmen yasaklanıncaya kadar faaliyetlerini bu zâviyede sürdürmüşlerdir. Ali Gâv Zâviyesi, önce Mevlevîler'e verilmiş³⁹, sonra XX. yüzyılın başında Hadimî Mehmed Vehbi Efendi tarafından Medrese haline getirilmiştir⁴⁰. Zâten yok denecek kadar az müridi bulunan bu tarikat, devletin aldığı tavır sonucu Konya'da kısa sürede unutulmuş ve yok olup gitmiştir.

5. Zeynîlik: Konya'da yaygın olan tarikatlardan biri de Zeynîlik'tir. Zeynîlik, kurucusu Muhammed Zeynü'd-Dîn el-Hafî (1356-1435)'den dolayı bu adı almıştır⁴¹. Horasan'da ortaya çıkmış ve daha kurucusunun sağlığında Timurlu hükümdarı Şahruh (Ö.1447)'un desteğini almış Sünnî tarikatlardan biridir⁴². Osmanlı ülkesinde yayılmaya başlaması, XV. yüzyılın ortalarında doğrudur⁴³. Konya başta olmak üzere İstanbul ve diğer Anadolu şehirlerinde yayılması, İbn Vefa demekle meşhur Konyalı Şeyh Muslihuddin Mustafa'nın öncülüğünde olmuştur. Bu zat, Fatih döneminde Konya'dan İstanbul'a gidip yerleşmiştir⁴⁴. İbn Vefa'nın İstanbul'daki tekkesi, Fatih, II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî'nin saltanat yıllarında devletin önemli mevkilerinde görev almış serbest görüşlü devlet ve ilim adamlarının devam ettiği bir akademi durumunda olmuştur⁴⁵. Zeynîlik, Osmanlı Devleti'nde Şîî kökenli tarikatlara karşı devlet adamları tarafından desteklenmiş ve bu sebeple XVI. yüzyıldan sonra güçlenmiştir.

Konya'da Zeynî Tarikatı'nın varlığı XV. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Zeynü'd-Dîn Hafî'nin halifelerinden Şeyh Abdüllatif el-Makdesî (1384-1452), 1448 yılı başlarında Konya'ya geldi. Üçbuçuk yıl kadar kalarak 1451 ortalarında buradan ayrıldı⁴⁶. Abdüllatif'in Konya'da bulunduğu sırada Zeynî Tarikatı'nı yayma çalışmalarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim

³⁵ Ocak, *aynı eser*, s.85-93; aynı yazar, "Bektaşîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Kısaltma: DİA), V, s. 373-379.

³⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 250.

³⁷ Eflâkî, *aynı eser*, I., s. 381-383, 497-498.

³⁸ Bkz. KŞS, no: 30, s. 33.

³⁹ KŞS, no.104, s. 62; Konyalı, *aynı eser*, s. 912.

⁴⁰ Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, (2. baskı), Ankara 1971, s.174.

⁴¹ D.S. Margoliouth, "Zeynüddîn", *İA.*, XIII., s. 556.

⁴² Franz Babinger - Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (Terc. Rağıp Hulusî), İstanbul 1996, s.79.

⁴³ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Terc. Lâmi'i Çelebi), İstanbul 1270, s.550-552.

⁴⁴ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I., (Yay. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), İstanbul 1990, s.275-280.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *aynı eser*, s.533;III/I., (3. baskı) Ankara 1983, s.345.

⁴⁶ Câmî, *aynı eser*, s.550

o sırada Konya'da ikamet etmekte olan İbn-i Vefâ'nın bu tarikata girdiği ve Konya'nın Turud mevkiinde bir hânkah yaptırarak 21 Muharrem 864/21 Kasım 1459'da düzenletip tescil ettirdiği bir vakfiye ile vakıflar tahsis ettiği görülmektedir⁴⁷. Hânkaha başta II.Bayezid olmak üzere Cihan Hatun ile el-Hâc Mehmed Kuşeyrî'nin zengin vakıflar ilâve ettiklerine bakılırsa⁴⁸, XVI. yüzyıl başlarında Zeynîlik Konya'da çok güçlü bir durumda bulunuyordu. Aynı yörede Zeyniye Tarikatı meşâyihinden Alâeddin Ali Semerkandî'nin müritlerinden Kasım Halife'nin 933 H/ 1526 M'de zâviye yaptırması, bu durumu te'yit etmektedir. Zikredilen zâviyelerle ilgili çok sayıda belge olmasına rağmen XVI. yüzyıldan sonra Konya'daki Zeynîler'den söz edilmemektedir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar diğer Sünnî tarikatlar gibi varlıklarını sürdürmüş olmalıdırlar.

6. Kadirîlik: Bilindiği üzere Kadirîye'nin kurucusu Abdülkadir Geylanî (Ö. 1160 M.) olup, İslâm âleminde en fazla yayılan tarikatlardan biridir. Kadirîye'yi Anadolu'da ilk defa yayan Eşrefoğlu Rumi'dir⁴⁹. Konya'da yayılmaya Karamanoğulları döneminde, 1449'da başlamış; Abdülmümin/Mağaribe Mescidi onların tekkesi haline getirilmiştir⁵⁰. Osmanlı devrinde bu mescit yine Kadirîler'in tekkesi olarak kullanılmış, buraya tarikatın şeyhi ile diğer görevlilerin atamaları devam etmiştir⁵¹. Ancak Kadirîlik, XVI. yüzyılda Konya'da müntesibi az olan tarikatlardan biri durumuna düşmüştür. Bunun sebebi olarak, Abdülkadir Geylanî'nin Şîlik'e karşı tutumuna rağmen tarikatın Osmanlı döneminde bu husustaki hassasiyetinin gevşemesi gösterilmiştir⁵². Bu nedenle Konyalılar'ın Kadirîlik'e biraz mesafeli durduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı'nın son devirlerine kadar Konya'da Kadirî şeyhlerinin ve dolayısıyla müntesiplerinin bulunduğu bilinmektedir⁵³.

7. Nakşbendîlik: Osmanlı Devleti'nde, başta padişahlar olmak üzere devlet ve ilim adamları tarafından hüsnükabul görmüş Horasan menşeli Sünnî tarikatlardan biri de Nakşbendîlik'tir. Kurucusu Bahâü'd-Dîn Nakşbend (Ö. 1389)'den dolayı bu adla şöhret bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in ilim, edebiyat ve sanata değer vermesi, İslâm âlemindeki büyük âlim ve mutasavvıfların İstanbul'da toplanmalarına neden olmuştu. Bu müsait ortamı değerlendirmek isteyen Horasan Nakşîleri, onun hükümdarlığı sırasında İstanbul'a gelip tekkeler kurmaya başlamışlardır. Fakat Nakşîlik'in Osmanlı topraklarında geniş çapta yayılması, II. Bâyezîd zamanında olmuştur. Nakşbendî şeyhlerinden Abdullah İlâhî-yi Simavî (Ö. 1491)'nin bunda rolü büyük olmuştur. Şah İsmail'in Safavî Tarikatı aracılığıyla Anadolu'da başlattığı Osmanlı karşıtı siyasî faaliyetlerine karşı devlet Nakşbendîlik'i desteklemiş. Anadolu ve Rumeli'de tekkeler kurmalarına yardım etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bunları destek-

⁴⁷ Arapça vakfiye için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter, (Kısaltma: VAD), no:596, s.201-207, sıra: 177.

⁴⁸ Vakfiyeler için bkz. VAD, no:608 / II., s.336; no:596, s.208; no:604, s.3-6.

⁴⁹ Kara, *aynı eser*, s.289-291.

⁵⁰ Önder, *aynı eser*, s.134.

⁵¹ Tarikatlarla ilgili görevlilerin atanmalarına dair bazı beratlar için bkz. VAD, no: 1113, vr.1a. Ayrıca bkz. Yusuf Küçükdağ, "Lâle Devri'nde Konya", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.66.

⁵² Kara, *aynı yer*.

⁵³ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'dan Konya'ya gelip yerleşen, Konyalılar'ın Söylemez olarak bildikleri Çiştîye meşâyihinden Şeyh Fâzıl Hüseyin Efendi, aynı zamanda Kadirî şeyhi idi. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Söylemez Zâviyesi ve Vakfiyeleri", (Kısaltma: Söylemez Zâviyesi), *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Özel Sayısı, Konya 1., (Editör: Yusuf Küçükdağ), (Konya, Mayıs 1998), s.154-158.

lemesinin diğer bir nedeni, Nakşbendîler'in çoğunlukla ulema kökenli olmasıdır⁵⁴. Böylece XVI. yüzyıl başlarından itibaren marjinal sülûlîğin yerine ilmî olanı kaim kılınmaya çalışılmıştır.

Nakşbendîlik'in Konya çevresinde teşkilâtlanmaya başlaması, XVI. yüzyıl başlarına rastlamaktadır⁵⁵. Bununla birlikte Konya şehrinde fazla etkili olmadıkları anlaşılmaktadır. Konya'da XVIII. yüzyılda Nakşî şeyhlerinin ikamet ettiği belgelerde geçmekle birlikte⁵⁶ tekkeler kurarak örgütlenmeleri XIX. yüzyıldan sonradır⁵⁷. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşîlik'i ilga ederek tekkelerini Nakşbendîler'e vermesinden sonra Nakşîlik, devlet nezdinde daha çok itibarlı hale gelmiş⁵⁸, devletin bu politikası Konya'da da etkisini göstermiş; kısa sürede birçok Nakşbendî Tekkesi kurulmuştur. Bunların bânileri, devlet ve ilim adamları olmakla birlikte, Konya'daki Nakşbendî tekkelerine devlet tarafından da maddî destek verilmiştir⁵⁹. Osmanlı Devleti'nin Nakşbendî Tarikatı'na verdiği önemin etkileri ülke sınırlarını aşınca, İslâm âleminin başka yerlerinden bazı Nakşî şeyhleri Osmanlı ülkesine gelerek neşr-i tarikatta bulunma yönüne gitmişlerdir. Nitekim aynı zamanda Çiştî Tarikatı şeyhi olan Hindistanlı Şeyh Fâzıl Hüseyin Efendi Konya'ya gelip yerleşmiş ve 1887 yılında burada bir zâviye açmıştır⁶⁰. Belgelerden Nakşbendî tekkelerinin 1925 yılına kadar açık olduğu anlaşılmaktadır.

8. Halvetîlik: Osmanlılar'da devletin desteği ile yayılmış tarikatlardan biri de Halvetîlik'tir. Bu tarikat, XVI. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmış, fakat Osmanlı Ülkesi'nde yayılmıştır⁶¹. Osmanlı devlet adamları nezdinde önem kazanması, XVI. yüzyılın başlarında olmuştur. Şah İsmail'in Safavî Tarikatı aracılığıyla Anadolu'da yaymak istediği Şîîlik'e karşı koyma düşüncesiyle devlet ileri gelenlerince himaye gören Halvetîlik, Anadolu ve Rumeli'de açılan çok sayıda tekke ve zâviyede faaliyet göstermeye başlamıştır⁶².

Konya'da Halvetîlik'in örgütlenmeye başlaması, Karamanoğulları döneminde, XV. yüzyıl ortalarına doğrudur⁶³. Bu sırada Konya, Anadolu'da Halvetîlik'in merkezi durumundadır. Hattâ daha sonra Osmanlı topraklarında bu tarikatı yayanların öncüleri, Konya çevresinden olup Konya'daki Halvetî tekkelerinde yetişmiş kişilerdir⁶⁴. Şu halde Osmanlı Halvetîliği'ne Konya kaynaklık yapmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Konya'daki Halvetî Tarikatı'nın şeyhi, İshak-ı Karamanî'den sonra onun halifelerinden Ezeli-zâde diye şöhret bulmuş olan Konyalı eş-Şeyh Abdurrahman bin İbrahim (Ö.1565)'dir⁶⁵.

Âlim bir zat olan Ezeli-zâde, Sahib Ata Zâviyesi'nde şeyhlik yapmıştır⁶⁶. Kendi adıyla anılan biri Konya'da diğeri Sahra nahiyesinde iki zâviye inşa ettirmiştir⁶⁷. Halvetîlik'in Konya'da yayılması için büyük çaba harcamış; onun zamanında Halvetîlik Konya'nın en güçlü tarikatlarından

⁵⁴ Kasım Kufralı, "Molla İlahî ve Kendisinden Sonraki Nakşbendîye Muhiti", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III./1-2, (Kasım 1948). s.143-145.

⁵⁵ Gündüz, *aynı eser*, s.58.

⁵⁶ Bkz. VAD. no: 484, s.288-289; KŞS, no: 49, s.216.

⁵⁷ Konya'da Nakşbendî Zâviyeleriyle ilgili vakfiye kayıtları XIX. yüzyılda başlamaktadır. Bkz. Erdoğan, *aynı makale*, s.95.

⁵⁸ Gündüz, *aynı eser*, s.68-69.

⁵⁹ VAD, no:2176, s.494; no:2178, s.212-213

⁶⁰ KŞS, no:104, s.89; VAD. no:591, s.251-252.

⁶¹ Louis Massignon, "Tarikat", İA. XII/1., s.9.

⁶² Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*, İstanbul 1995, s.37, 93-94.

⁶³ Mecdî, *Tercüme-i Şakaik-i Nu'mâniye*, İstanbul 1269, s.284; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, II, İstanbul 1280, s.542.

⁶⁴ Küçükdağ, *aynı eser*, s.84-85.

⁶⁵ Atâî, *Zeyl-i Şakayik*, İstanbul 1268, s.63; Küçükdağ, *aynı eser*, s.95.

⁶⁶ Atâî, *aynı eser*, s.85.

⁶⁷ KŞS, no:11,s.6; no: 35, s.248,288; no: 41, s.279.

biri haline gelmiştir. Konya'da XVII. yüzyılın ilk yarısında da Halvetîlik yaygın durumda idi⁶⁸. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında etkileri azalmaya başlamıştır.

Yavuz Sultan Selim devrende İran Şîliği'ni bertaraf etme siyaseti çerçevesinde başlatılan mücadele askerî üstünlüğün de etkisiyle başarıyla sonuçlanıp, toplumsal düzen Sünnî çerçevede şekillenince, Osmanlı Devleti'nde Halvetîlik, eski önemini yavaş yavaş kaybetmiştir⁶⁹. Konya'da XVII. yüzyıl ortalarından sonra varlığı hissedilmeyecek kadar azalması, buna bağlanabilir.

9. Çiştîye: Muînüddin Hasan el-Çiştî bin Seyyid Gıyasüddin es-Seczî (Ö. 1236 M) tarafından kurulmuş Sünnî bir tarikat olup, Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasında önemli rol oynamış ve bu kıtada geniş sahaya yayılmıştır. Osmanlı topraklarında tanınması XIX. yüzyıldan sonra olmuştur.

Çiştîye Tarikatı, Konya'ya XIX. yüzyılın ortalarında girdi. İlk şeyhi, Konyalılar'ın Söylemez lâkabını taktıkları Hindistanlı Şeyh Fâzıl Hüseyin Efendi'dir. Hindistan'dan Osmanlı Ülkesi'ne gelip bir süre İstanbul ve Akseki'de kaldıktan sonra 1847'de Konya'ya yerleşmiştir. Muhacir Pazarı'nda halen ayakta bulunan Söylemez Zâviyesi ve Türbesi'ni yaptırıp neşr-i tarikatta bulunmaya başlamıştır. Ancak onun bazı üst düzey devlet adamlarının desteği ile yaymaya çalıştığı tarikat, Konya'da yüzlerce yıldır sürüp gelen geleneksel Türk tarikat anlayışından farklı olduğu için yadırganmış, bu yüzden kendisine çok az kişi intisap etmiştir⁷⁰. Şeyhin 1910'da ölümünden sonra az sayıda olan Çiştî müridi çok kısa sürede kaybolup gitmiştir.

SONUÇ

Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olması nedeniyle, XIII. yüzyılda Türk-ve İslâm ülkelerinden gelen seçkin mutasavvıfların durağı oldu. Bunların kaleme aldığı tasavvuf ve felsefeye dair eserler, Anadolu'da aydınlanma döneminin başlamasına altyapı oluşturdu. Bu köklü kültürel ortam, Konya'da da sağlıklı bir tasavvufî hayatın kurulmasını sağladı. Bunun etkisiyle Osmanlı Konyası'nda halk, Ehl-i Beyt muhabbetini ön plânda tutmasına rağmen hep aşırılıktan uzak, orta yolu seçen tasavvufî akımların safında yer almış; buna karşılık devletle ters düşmek isteyenlere hiçbir zaman destek vermemiştir. Ancak Konyalılar, tasvip etmedikleri tasavvuf erbabına açıkça tavır alıp, rencide etmemişler, sessiz sedasız direnişte bulunmuşlar, bunun sonucu bunların müntesipleri zaman içinde azalarak kaybolup gitmişlerdir. Bu nedenle Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinde mevcudiyeti bilinen ve aşırı davranışları ile Konyalılar'ın antipatisini kazanan birçok tarikat silinmiş; bu yüzden Osmanlı devrinde tekkeleri ya el değiştirmiş ya da birkaç görevlinin vakıf gelirlerinden yararlandığı tarikat yapısı durumuna düşmüştür.

⁶⁸ Halvetîlik'le ilgili bazı belgeler için bkz. KŞS, no: 18, s.373; no: 30, s.118; no: 39, s.54-55; no: 43, s.245; VAD, no: 581/II, s.343-344.

⁶⁹ Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, I., Ankara 1999, s.269-288.

⁷⁰ Küçükdağ, *Söylemez Zâviyesi*, s.155-194.